

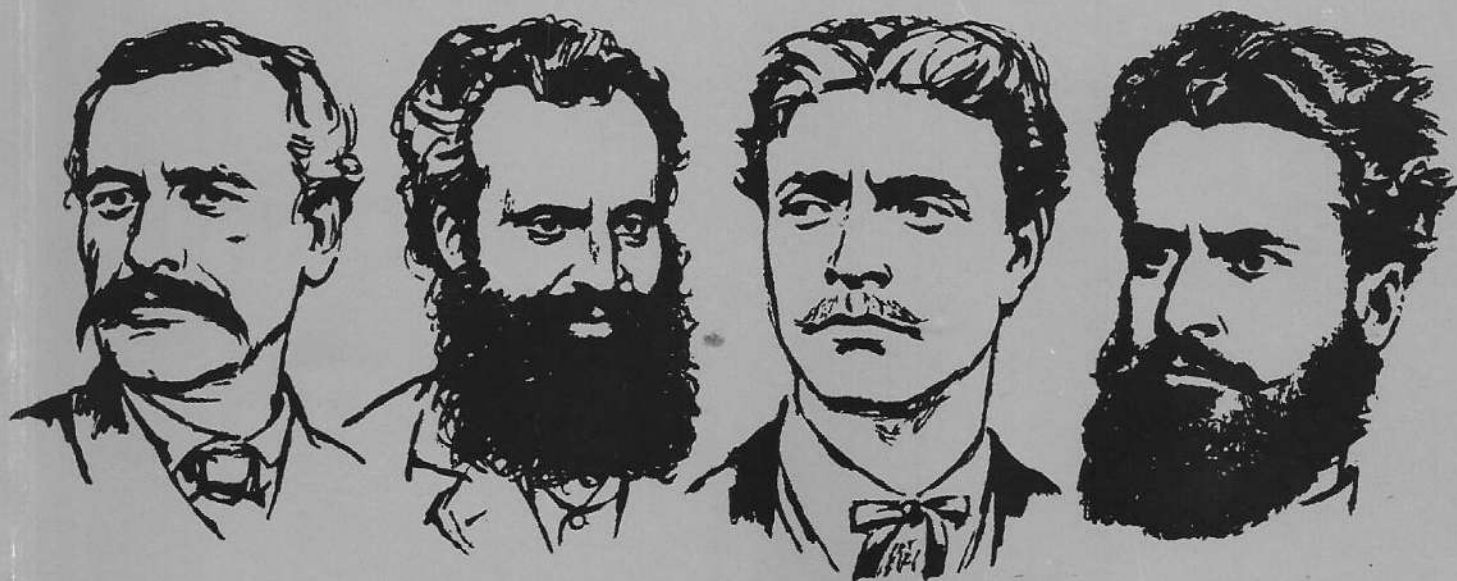
ОБЩОБЪЛГАРСКИ КОМИТЕТ

• ВАСИЛ ЛЕВСКИ •

БЪЛГАРСКО ВЪЗРАЖДАНЕ

— Идеи —
Личности Събития

ГОДИШНИК ■ ТОМ 9

**БЪЛГАРСКО
ВЪЗРАЖДАНЕ**

**Изданието се посвещава на
170-годишнината от рождението на Васил Левски.**

Изданието се осъществява с любезното съдействие на

Министерство на културата

**Създаваме
нови
възможности**

БЪЛГАРСКО ВЪЗРАЖДАНЕ

Идеи
Личности Събития

ГОДИШНИК • ТОМ 9

**Общобългарски комитет и
Фондация „Васил Левски“
София, 2007**

БЪЛГАРСКО ВЪЗРАЖДАНЕ
ИДЕИ - ЛИЧНОСТИ - СЪБИТИЯ

ГОДИШНИК НА ОБЩОБЪЛГАРСКИ КОМИТЕТ
И ФОНДАЦИЯ "ВАСИЛ ЛЕВСКИ"

Т. 9, 2007

**ОПИТ ЗА ГРУПОВ ПОРТРЕТ НА СПОДВИЖНИЦИТЕ
НА ВАСИЛ ЛЕВСКИ
(Историографски проблеми)**

Пламен Митев

В голямата тема за Васил Левски и българското националнореволуционно движение проучванията, посветени на съратниците на Апостола, имат своите откоleshни традиции. Още първите биографи на Левски отделят подобаващо се място в своите съчинения на най-близките му сподвижници, отбелязвайки техните конкретни заслуги и роля за успеха на неговите начинания.¹ Все през десетилетията непосредствено след Освобождението се появяват и първите по-кратки или по-обширни очерци за такива фигури от близкото обкръжение на Левски като Ангел Кънчев, отец Геннадий, Христо Иванов – Големия, Данаил Попов.² С годините интересът към съратниците на Левски се засилва. Издават се техни спомени и документални наследства, подготвят се популярни и по-солидни научни биографии. Подобаващо място техните имена заемат и в множество юбилейни сборници и вестници за Левски, в регионалните поселищни проучвания, в разнообразните и твърде ценни издания на местните музеи, архиви, землячески дружби. Изобщо, съвременната българска историография разполага със солидно количество публикации за сподвижниците на Апостола, което допринася съществено не само за по-цялостното осветляване дейността на Левски, но и за по-пълното осмисляне мащабите на неговото дело.³

Без да правя подробен и аналитичен преглед на вече постигнатото, достатъчно е, струва ми се, да отбележа христоматийните в това отношение трудове на Любомир Дойчев, Петър Чолов, д-р Параскев Стоянов, биографиите на Димитър Ценович, Данаил Попов, Ангел Кънчев, Атанас Узунов, Димитър Общи, Матей Преображенски, Тодор Пеев, Кольо Ганчев и т.н. и т.н.⁴ Всички те осезаемо разширяват представите ни за хода на политическото ни Възраждане, обогатяват с нови и нови детайли развоя на борбите за освобождение на България и още нещо. В известен смисъл, тези публикации са атестат и за зрелостта на родната хуманитаристика, тъй като недвусмислено показват, че сме преодолели една от

иллюзиите на романтичната историопис, според която историята се прави само от водачите, само от героите. В тази, на думи отдавна отречена, но ширеща се в писанията ни схема, дейците от по-задните редички на историята продължават да остават анонимни. Техните безлики силуети се споменават обикновено само като цифри, а в драматичните конфликти на предосвободенската ни история те присъстват най-често като статистика или като фон. А, тъкмо без тях, нито Левски, би могъл да стане Апостол на свободата, нито пък самото ни национално Възраждане би могло да постигне това, което ни е завещало. Тъкмо това ми изначално разбиране за мястото и ролята на отделната личност ме мотивира да направя и настоящето изложение, в което ще се опитам да представя някои мои историографски наблюдения за проблемите, пред които се изправя всеки изследовател, поставящ си за задача да очертае облика на “работниците за освобождението на българския народ” от времето на Левски.

Поне три обстоятелства от принципно естество правят трудно изпълнима задачата да се изгради груповия портрет на сподвижниците на Васил Левски. Първата трудност произтича от липсата на достатъчно ясни и аргументирани критерии, по които да преценим кои измежду симпатизантите на революционното дело от края на 60-те и началото на 70-те години на XIX в. бихме могли да причислим към категорията “съратници на Левски”.

Едно от безспорните качества на Васил Левски като организатор и ръководител на българската национална революция е неговото умение да печели доверието на хората, да открива и привлича съмишленици там, където други преди, а и след него, не успяват да намерят нужната подкрепа. Ако приемем, че Апостола започва да се откроява и изявява като самостоятелен политически деец от Първата си обиколка, т.е. от декември 1868 г. насетне, то само за четири години, той успява многократно да премине през десетки селища от двете страни на Стара планина. Среща се и се запознава със стотици хора, като повечето от тях приемат неговото идейно кредо, доверяват му се и активно се включват в освободителната борба. Независимо, че контактите с повечето от тях имат инцидентен характер, независимо кой какъв пост заема и какви задачи изпълнява, независимо кой колко пъти ще се среща и лично ще подпомага Левски, в по-широкия смисъл на думата, всички те са сподвижници и съмишленици на Апостола, защото комитетската тайна ги свързва веднъж завинаги и ги прави неделима част от една и съща конспиративна общност. И за да не прозвучи това твърдение някак декларативно и общо ще си позволя два примера.

Първият се отнася до Вульо Ветъов от с. Видраре. Ако се доверим на известните ни факти, двамата се срещат само два пъти – веднъж при създаването на комитета във Видраре и втори път около 12-15 август 1872 г. при организирането на злополучното нападение в дома на Денчо Халача в Ловеч. При това, включването на видрарския куриер в Ловешкото приключение става действително случайно, поради, както сам той признава, невъзможността на видрарци да изпратят за помощник на Левски “някой друг”. Две мимолетни срещи, но с огромни последици и за Апостола и за революционното дело. Прочее, епизодът в Ловеч е единственият документиран случай, в който виждаме Левски да прибегва до

употреба на оръжие. Като какъв ще определим при това положение Вутьо Ветъв? Съратник ли е той на Левски или не?

Вторият пример се отнася до позабравения Иван Фетваджиев от Калофер, чисто тескере е открито заедно с други комитетски книжа в попадналото в полицията сако на Левски, измъкнато му в Сопот в началото на юли 1869 г. Неприятният инцидент, довел до арестуването и осъждането на Иван Фетваджиев се случва преди още Левски да започне да гради ВРО. В този смисъл не бихме могли да твърдим, че предоставяйки тескерето си на Васил Левски, младият калоферец е имал съзнанието, че участва в националната революция. Тази постъпка обаче, му коства години в Пловдивския зандан и без да е бил член на комитетската организация, преживените неволи и страдания не го правят по-малко съратник на Апостола от който и да е било от най-близките помощници на Левски.

Подобни примери могат да се дадат и с други известни или по-малко известни дейци от периода 1869-1872 г. Тези примери дават основание, според мен, без никакви колебания, говорейки за сподвижниците на Левски, да включваме в тази общност не само най-близките му помощници, куриери, ятаци, но и всички онези, които съзнателно приемат да служат на революционната кауза. Родната ни историопис обаче все още не е в състояние да очертае на това именно национално ниво груповия портрет на тези, които припознават Левски за свой водач и застават зад него в борбата за освобождение на България. Ние все още не можем да посочим реалната цифра не само на положилите клетва и на действително редовните членове на революционните комитети из Влашко и България, но дори продължаваме да спорим кога и кои точно комитети са създадени до края на 1872 г. Колко е техният брой – 50, 100 или повече? И кои от тях наистина са създадени от Левски и с колко от тях той поддържа активна връзка?

В научните ни среди отдавна са придобили популярност събраните навремето от проф. Степан Сиделников данни, според които до гибелта на Апостола функционират 95 революционни комитета и 57 революционни групи. През следващите 2-3 години техният брой нараства с още 25, така че при саморазпадането на БРЦК през 1875 г. организацията е разполагала с общо 177 комитета и групи.⁵ Анализиранията от проф. Сиделников информация показва, че в тези 177 комитета и групи са били ангажирани 1846 души, от които 33,3% са селяни, 20,9% са занаятчии, 15,2% са търговци и ханджии, 11,5% учители, 7,1% свещеници и монаси. Останалите социални групи в тогавашното възрожденско общество са представени твърде символично.⁶ За съжаление, това са единствените по-обобщени щрихи, с които бихме могли да очертаем облика на комитетските дейци от времето на Левски. Какви са тяхната възраст, образование и професия, какви и колко езика знаят, семейното им положение, социалният им статус, какъв е техният политически и обществен опит, какви идеи изповядват, съдбата им след Освобождението? Това са само част от въпросите, на които ние все още нямаме ясен отговор. При това, да не забравяме, че цитираните цифри от проф. Сиделников са отпреди повече от 30 години. През този период у нас се появили немалко нови публикации на документи и изследвания, допълващи и доразвиващи постигнатото през 60-те години на миналия век. Очевидно, назрял

е вече моментът, натрупаният нов материал да се осмисли критично и на тази именно основа да се направи пореден опит за изготвяне на по-цялостен и по-реалистичен портрет на участниците в революционните дела по времето на Левски.

Второто обстоятелство, което ни ограничава при опитите да възпроизведем груповия портрет на съратниците на Апостола, произтича от конспиративния характер на неговата дейност. Имам предвид, че реконструирайки заслугите на един или друг поборник от епохата на комитетското десетилетие, ние боравим с крайно фрагментарен автентичен изворов материал. В редица конкретни случаи, основното градиво за запълване на сериозните празноти в информацията за Вътрешната революционна организация и особено за членовете на Частните революционни комитети са следосвобожденските спомени. Противоречиви и обогрени от лични пристрастия, този вид източници “пренареждат” не само заслугите на отделните дейци, но и тяхното място “до” или “близо” до Апостола. Емблематични в това отношение са някои от мемоарните текстове на Филип Симидов, Никола Обретенов, Иван Андонов и т.н. Но не само за това е думата. По-важно е, че оцелялото документално наследство на комитетската организация ни предоставя твърде оскъдна информация за ежедневните контакти на Апостола, за неговите реални отношения с хората, с които се среща и с които заедно подготвя народа за въстание, за това доколко той сам, по своя си аршин премерва кой колко струва и в зависимост от това приема едни за свои близки другари, а други държи на дистанция.

Малко знаем например по какви точно критерии Левски подбира помощниците си за Североизточна и Северозападна България. Защо измежду многото си съратници и познайници в съответните райони той се спира точно на Йордан Стоянов и Мито Цветков? В пълномощното на Йордан Стоянов, изготвено на 15 ноември 1872 г. в Сливен, Апостола изрично отбелязва, че той му бил препоръчан “от няколко места за искрен, деятелен и постоянен работник в светата ни народна цел ... Следователно това лице, което има от няколко места препоръчителни писма за работник, затова и дава му се това упълномощие, да действа по тия места: Джумайско, Османпазарско, Хаджиолу – Пазарджишко и в околността Котленска, като Медвен, Градец, Жеравна и пр.”⁷ При избора на Мито Цветков обаче подобна аргументация липсва. В неговото “Упълномощие” се посочва само, че той се “упълномощава за в Лом и в Оряхово да направи съгласието на речените места по-лесен път и по-сигурно за споразумение с Ц[ентралния]т к[омите]т и с другите места на окръжието им.”⁸

Пре доверил ли се е в тези два случая Левски на местните комитети или все пак е намерил начин да “изпита” своите бъдещи помощници? Кой ли пък се крие под псевдонима Иван Муратооглу Афъзаа, определен между 9 и 15 ноември 1872 г. за организатор в района на Тулчанско? Като познаваме високите изисквания, на които според Васил Левски трябва да отговарят окръжните пълномощници, очевидно е, че и избраникът му за Тулчанско не е случаен човек, най-малкото той вече е привлякъл по някакъв начин вниманието на Апостола. Но кой е той и как попада в кръга на съратниците на Левски? С какво основание да не включим

сред сподвижниците на Левски и героят от Панайотхитовата чета търновецът Иван Тодоров, известен ни още и като Иван Капетан. Явно споменът за неговата саможертва от пролетта на 1867 г. се е загнездил дълбоко в душата на Левски и години наред той го но-си в себе си, та дори му отделя и място в личния си бележник. Тези, а и други подобни случаи ми дават основание да считам, че несигурността и непълнотата в представите ни за обкръжението, което се ползва с най-голямо доверие от страна на Левски, ще продължават да бъдат едно от големите предизвикателства пред родното левскиведение. Опитът за реконструкция на запазените писма на Левски, Л. Каравелов, Д. Попов и други емигрантски дейци на проф. Крумка Шарова подсказва една възможна посока за разбулване на част от тези тайни.⁹ Но несигурността за жалост трудно може да се компенсира без издирването на нов, неизвестен ни все още изворов материал, както и без прилагането на по-модерни, интердисциплинарни методи на анализ и осмисляне на вече натрупаната информация.

Третото обстоятелство, което затруднява да се направи сравнително реалистичен портрет на съратниците на Левски, е свързано със специфичния начин, по който Апостола се вписва и присъства в политическия живот на българите от края на 60-те и началото на 70-те години на XIX в. Хронологическите и географските параметри на неговата активна дейност са много сгъстени. За един сравнително кратък период, някак на един дъх, той разгръща мащабна по териториален обхват и изключително интензивна по характер конспиративна работа. По различно време, през различните етапи от неговия живот, пътищата на Васил Левски се пресичат с различни категории лица – емигранти, търговци и фабриканти, селяни и ратаи, неграмотни и високообразовани, учители и духовници, екзалтирани хъшове и дълбокомислени политикани, препатили в борбата срещу чуждото владичество ветерани и разпалени младежи. Един истински калейдоскоп, в който като че ли е представена цялата социална и политическа шарения на тогавашното българско общество.

Разбира се, не всички, с които съдбата среща Левски могат да се причислят към групата на неговите сподвижници. Както беше вече отбелязано по-горе, с една част от тези хора, Апостола остава свързан завинаги. Сред тях не могат да не се споменат имената на Христо Иванов – Големия, Данаил Попов, Иван Арабаджията, Георги Данчов Зографина. Други, било поради някакви лични или идейни подбуди, било поради чисто случайни обстоятелства, прекъсват връзките си с Левски и в един момент остават встрани от неговото обкръжение. С трети Апостола сам се разделя. Четвърти пък се появяват в обкръжението му мимолетно. Изобщо, ако проследим израстването на Левски от легионер в Белград при Георги Раковски и знаменосец в четата на Панайот Хитов до ръководител на ВРО и идеолог на националната революция, ще установим, че групата на условно обозначаващите като негови съратници е много динамична.

Особено видими са промените в кръга от доверениците на Левски из средите на емиграцията. През 1870 г. например, Апостола прекъсва всякакви контакти с един от най-близките си сподвижници от периода на Първата и Втората си обиколка – Тодор Ковачов. Причината са достигналите до Левски подозрения,

че Тодор Ковачов е свързан с турските власти. Обвиненията в крайна сметка се оказват неоснователни, но сянката на съмнение върху Тодор Ковачов тегне чак до лятото на 1876 г.¹⁰ Покрай разразилите се пък през 1871 г. “шпионски” разкрития в средите на емиграцията и покрай опитите на т.нар. дуалисти в редиците на БРЦК да притиснат Л. Каравелов, Васил Левски демонстративно се отдръпва от Георги Живков и Теофан Райнов. Почти по същото време, заради опитите да се обвържат планове на БРЦК със сръбската политика, охлаждат и отношенията му с Димитър Ценович. Още през 1870 г. Апостола ще преустанови и връзките си с Иван Касабов. А казусът “Анастас п. Хинов”? А поп Кръстьо Никифоров? Изобщо правим ли ясно разграничение между “съратници” и “съидейници” на Левски и къде всъщност минава границата между “общоделството” (разбирай съзнателното участие в борбата за освобождение на България) и споделянето (защитата) на едни и същи идеали, като например идеала за “демократска република” или идеала за “свобода народна, свобода лична и свобода религиозна”?

Вглеждайки се в конкретните лица на споменатите по-горе дейци, без ни най-малко притеснение и колебание можем да направим констатацията, че в определен период от живота на Апостола всички те са сред най-близките му съратници. Те са до него в трудни моменти. Те го подкрепят при вземането на важни решения. Те му помагат да осъществи своите намерения. Но съдбата ги разделя. Изпадат ли те при това положение от кръга на съратниците му? Прочее, някои от тях оставят доста ярка следа в политическия ни живот както преди, така и след Освобождението. Показателни в това отношение са обществените изяви на Иван Касабов, Панайот Хитов, Филип Тотю, Иван Кършовски. Други до края на живота си ще останат непознати за широката аудитория, за разлика от трети, които пък ще се възползват от всяка предоставила им се възможност, за да се пъчат колко близки и верни сподвижници на Левски са били. Особено фрапантен, в това отношение е примерът с Иванчо х. Пенчович, позволил си да твърди дори, че направил всичко възможно за да спаси Левски от бесилото.

Все в тази посока на разсъждения интерес представлява още един въпрос. В изследванията, посветени на дейността на Васил Левски, мнозина автори обръщат внимание на обстоятелството, че след гибелта на Ангел Кънчев и след първите конфликти с Димитър Общи, той остава без подходящи помощници. В писмото си до Любен Каравелов от 16 септември 1872 г., Левски признава, че е принуден сам да върши всичко, защото “работниците ни” са “страшливи”. “Ако е решителен – отбелязва Апостола, то той ще бъде неразсъдителен, ако ли е разсъдителен, то страхът му го не пуца да прекрачи по-нататък”.¹¹ Месец по-късно, отново в писмо до председателя на БРЦК в Букурещ, той ще сподели с нескрита тъга: “Още съм сам, не намерих човек, комуто да предам работата си ...”.¹²

Това състояние на комитетските дела не убягва от погледа и на самите съмишленици на Левски. Месец след неговата гибел, в качеството си на пръв заместник на Апостола, Атанас Узунов настоява пред БРЦК за отлагане на плана за вдигане на въстание през пролетта на 1873 г., аргументирайки се по следния начин: “За да се свърши тази свята наша цел потребно е още 18 месечно работенс, защото досега ние само откривахме хора, а отсега ще ги приготвяваме да

бъдат войници. Вие можете да попитате защо да не сте приготвени досега? Аз отговарям. На покойния Левски лежеше голяма работа, т.е. неговият окръг беше твърде голям за това не можеше често да посещава всичките места и с околото си да вижда какво са е работило в него[во]то 6 месечно отсъствие, а пък други работници не беше определил. Затова най-напред трябва по моето мнение да определите 2 лица за България и едно за Тракия. Тези лица да си изберат по двама хора самоотвержени и деятелни и да им определят места, в които да работят, тези пък по-сетне да си намерят в своите си окръзи други лица пак деятелни и самоотвержени като помощници.”¹³

Означават ли тези откровения на Атанас Узунов, че Левски наистина се проваля в качеството си на кадровик на ВРО? Действително ли Апостола не успява да намери и да подготви подходящите за свои най-доверени съратници лица? Максималист ли е към своите съмишленици Левски или, както напоследък е модерно да се говори и пише, умората от годините на напрежение и непрекъснатите изпитания взема връх през есента на 1872 г.?

Няма да влизам в задочен спор с т.нар. “медийни историци”, които разбират от всичко. Ще отбележа само, че според мен, цитираните разсъждения ни дават пореден пример за разбирането на Левски за отговорността на политика. Подготовката на националната революция не е игра. На карта са заложени човешки животи и съдбата на един народ. Затова към ръководните кадри на революционната организация Апостола проявява и взискателност и максимализъм. А дали наистина успява да се обгради с подходящи съратници, показва го най-близкото му обкръжение – седемте души, които той подбира и сам подготвя да изпълняват различни пълномощия: Васил Йонков, Йордан Стоянов, Матей Преображенски, Мито Цветков, Никола Ръжанков, Сава Младенов и Христо Иванов-Големия.

Средната възраст на тези негови довереници е 33-35 години. Всички те са грамотни и притежават богат житейски опит. Трима са били легионери в Белград, а други трима преминават през суровата школа на хъшовския живот. Двама от тях загиват в сражение с врага, а четирима се включват в Априлското въстание и Руско-турската освободителна война. Убеден съм, че тези данни са достатъчно красноречиви и не се нуждаят от специален коментар, защото, независимо от личната съдба на всеки един от посочените съратници на Левски, и седмината показват, че са достойни за завета на Апостола: “Брате, откакто ти се даде пълномощното, гледай народната работа повече от всичко друго, повече и от себе си да я уважаваш! Честитя Ви венчаването и дай Боже, да е на добре! ...”

БЕЛЕЖКИ

¹ Кирков, Г. Васил Левски (Дяконът). Черти от живота, дейността и трагическата му кончина. С., 1882; Стоянов, З. Васил Левски (Дяконът). Чърти из живота му. Пловдив, 1883; Заимов, С. Васил Левски – Дяконът. С., 1895 и др.

² Кършовски, С. Василий Левски и Ангел Кънчев в Елена. Спомени. Търново, 1880; Симидов, Ф. Отец Геннадий. – Поборник-опълченец, 1, 1898, № 3, 1-2; същ. Христо Иванов (Големия). - Поборник-опълченец, 1, 1898, № 2, 10-12; № 3, 11-12

и др.

³ **Васил Левски** и неговите сподвижници. Исторически и родови изследвания. – В: Родови четения, №5, 1994 и № 9, 1997; **Йонков, Хр.** Старозагорският революционер Кольо Ганчев. Стара Загора, 1995; **Луканов, П.** Възрожденският деец поп Лукан Лилов и неговият род. В. Търново, 1999; **Милтенова, М.** Обирът на Орханийската хазна (1872). Диарбекирски заточеници от Орхание и Орханийско. С., 2001; **Родове** на основатели на Плевенския революционен комитет и диарбекирските заточеници. Плевен, 1995; **Симеонов, Цв.** Данаил Попов. Чистонародният деец. Живот и дело (1840-1909). С., 1987; **Станосв, И.** Димитър Общи. Доброволец до участието. С., 1993; **Тодор Пеев.** Научни изследвания. С., 1994 и др.

⁴ **Дойчев, Л.** Сподвижници на Апостола. С., 1981; същ. Сподвижнички на Апостола. С., 1984; **Стоянов, П.** Градът Ловеч като център на Българския Централен Революционен комитет, столица на Васил Левски и роден град на поборника Тодор С. Кирков. Ловеч, 1901; **Чолов, П.** На Левски най-верни другари. С., 1965

⁵ **Сидельников, С.** К вопросу о революционных комитетах и группах в период деятельности Болгарского революционного центрального комитета (1869-1876 гг.). – В: 100-летие Освобождения Болгарии от османского ига. 1878-1978. Москва, 1978, с. 133.

⁶ Пак там, с. 136.

⁷ **Васил Левски.** Документално наследство. С., 1973, 231 – 232.

⁸ Пак там, с. 220.

⁹ **Шарова, К.** Опит за реконструкция на запазени писма на В. Левски, Л. Каравелов, Г. Живков, Д. Хр. Попов и др. [уги] от края на 1870 и началото на 1871 г. – Известия на държавните архиви. Т. 51, 1986, 3 – 52; Т. 52, 1986, 3 – 91; Т. 53, 1987, 29 - 99.

¹⁰ **Митев, Пл.** Политическата дейност на Тодор Ковачов в периода 1867-1870 г. – В: сб. Българското революционно движение в навечерието на създаването на БРЦК 1869 г. С., 2000, 37-46.

¹¹ **Васил Левски.** Документално наследство ..., с. 215.

¹² Пак там, с. 225 – Писмо на В. Левски до Л. Каравелов от 30 октомври 1872 г.

¹³ БИА, НБКМ, ф. 87, II А 84296, л. 1 – 3; публ. в: **Митев, Пл.** План на Атанас Узунов от 1873 г. за организиране на въстанието в българските земи. – В: Историкът, гражданин и учен. Сборник в чест на академик Илчо Димитров. С., 2001, 75 - 84.